

Історія незвершеного застереження

Соломія Павличко

1.

В українському каноні останніх двох століть немає людини вченішої за Агатангела Кримського. Всяка розмова про нього починається з переліку надзвичайних фактів його колосальних знань: він володів шістьдесятьма мовами й діалектами, він написав сотні статей, досліджень, підручників, переклав десятки художніх творів, передовсім з арабської та перської мов. Кримський є наче втіленням досконалості людського інтелекту й пам'яті. Він — перший і донині найвидатніший український сходознавець.

Його наукові праці вражають кількістю, різноманітністю й легкістю їхнього стилю. Підручники з історії та конспекти лекцій читаються майже як романи. Це й не дивно: їх писав літератор. Щоправда, сучасникам його цікава і з багатьох поглядів переломна для культури художня творчість видавалася незрозумілою, а історики літератури багатьох поколінь зробили все, щоб відсунути її на маргінес. Тим часом радянські цензори зробили все від них залежне, щоб стерти з української історії політичне обличчя Кримського. Гебістам цей короткозорий, нервовий професор, який 1918 року повернувся до України після понад двадцяти років викладання в Московському університеті та в Лазаревському інституті східних мов, щоб разом із Володимиром Вернадським творити Українську Академію Наук, видавався одним із найнебезпечніших ворогів нового режиму. Вони не дали йому померти своєю смертю, а старого й немічного «врятували» від наближення німців і добили вже на казахських землях.

Причина цієї ненависті стане очевидною кожному, хто прочитає полеміку Кримського з Михайлом Драгомановим, яка точилася на сторінках «Правди» та «Народу» в 1890-х роках; його напружену концептуальну кореспонденцію з Борисом Грінченком, яка налічує сотні листів; менше за обсягом, однак не менш концептуальне листування з Іваном Франком та Михайлом Павличком. Кримський був радикалом змолоду, зі шкільної, тобто колегіальної лави (в 1885–1889 роках він навчався в Колегії Галагана в Києві). З віком його радикалізм поглиблювався, ставав теорією, концепцією, котра включала симпатію до соціал-демократичної програми, ідею про українство як націю (тобто спільноту значно ширшу за трудовий народ), і націю політичну, тобто не лише з етнічних українців, нарешті, послідовний, непримиренний націоналізм-сепаратизм (антифедералізм, антиімперство, антиросійство, антислов'янофільство).

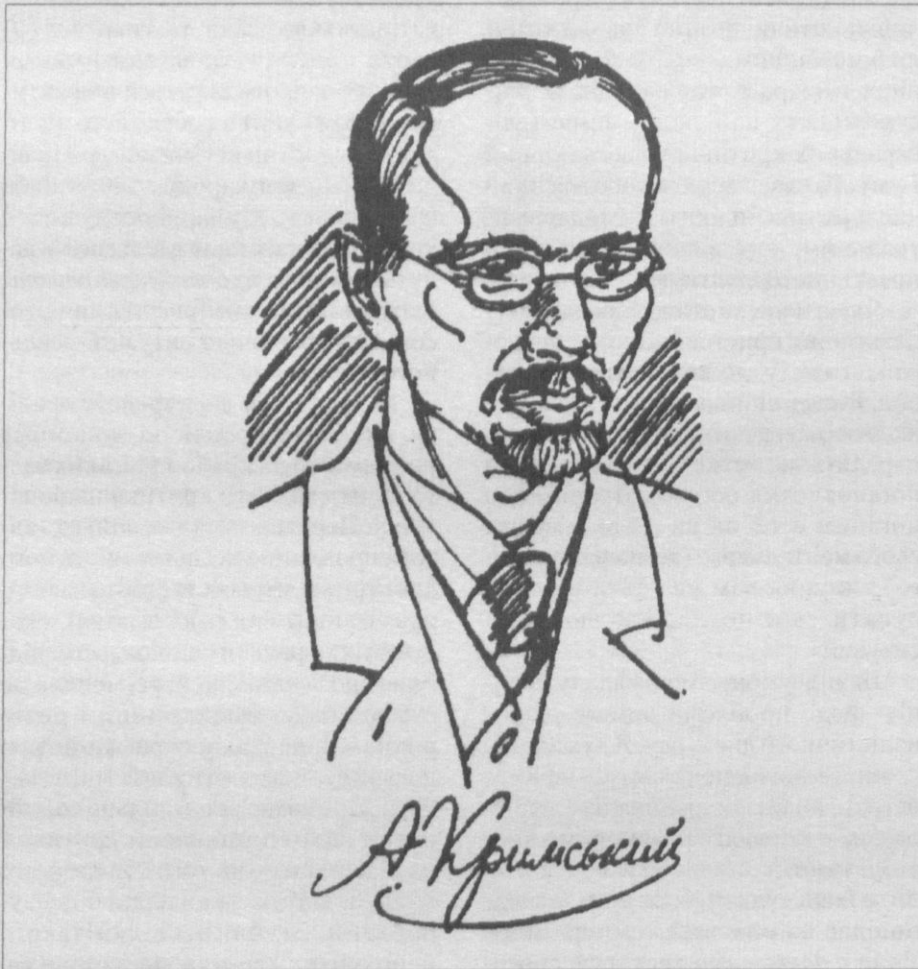
Концепцією націоналізму в інтелектуальному сенсі Кримський переймався не менше, ніж науковою та літературною працею, а в емоційному, мабуть, значно більше. Кримський як політична постать, як тео-

ретик націоналізму — тема велика. Тут зосередимося лише на одній українській праці під назвою «Що таке сучасне українство?»¹.

Кримський працював над нею приблизно в 1904 році (цю дату можна встановити за згадуваними подіями й цитованими джерелами). Росія стрясалася напередодні революції 1905 року. Український рух так само набирив обертів. Ідея національної самостійності як мети окреслювалася дедалі ясніше й упевненіше. Микола Міхновський уже написав «Самостійну Україну», Іван Франко — «Поza межами можли-

коросів і зрусифікованих українців українське питання залишається terra incognita. В російських колах триває незаслужений глум над українством, який свого часу почався з легкої руки Віссаріона Белінського.

Книжка писалася для російськомовного читача, передовсім для зрусифікованих українців інтелігентного стану, і саркастична посвята: «Присвячується українським “безбатченкам” і “безматченкам”, ренегатам своєї нещасної нації...» засвідчувала намір автора звертатися до тих, кого ще можна було повернути до національного руху.

2.

Українська ідея, вважав Кримський, перебуває під постійною російською загрозою. Його погляд на Росію та російство — це погляд не ззовні: професор Московського університету Кримський отримує інформацію про тутешні події швидко і з перших рук. Неможливо говорити про перспективи звільнення українства, не враховуючи стан справ у російській політиці й науці, тому, хоча він не робить суть російства головним питанням своєї праці, воно є достатньо важливим. Кримського цікавить лише один його аспект: ставлення різних політичних і культурних груп Росії до українського питання.

Він добре знає суперечки між слов'янофілами та західниками, але не вважає їхні погляди такими вже непримиренними й протилежними. І тих, і других Кримський перевіряє на ставленні до України. Зі слов'янофілами все зрозуміло, натомість окремої розмови заслуговуватимуть західники, — а також соціалісти, в оцінці яких він спирається на студію Драгоманова «Історична Польща та великоруська демократія» (1881). Як

і раніше, Драгоманов має на нього великий вплив. Кримський не просто вивчає та конспектує Драгоманова: це вогонь, від якого запалюється його радикалізм. Крім того, драгоманівський аналіз російської та української історії, а також великоруського соціалізму й націоналізму є для Кримського методологічною основою.

Він пише, що за час від закону 1876 року, а також від появи праці Драгоманова, мало що змінилося. Російська публіка нічого не знає про українське питання. Тому, на думку Кримського, «точки опори» нам, політично мислячим українцям, треба шукати всюди, але не в поглядах великоруської публіки.

Драгоманов бачив два варіанти незалежності, а відтак два шляхи вирішення національного питання в Росії та загалом у Східній Європі: «Незалежність певної області й нації може бути досягнута або повним відокремленням її у власну державу (сепаратизм), або відгородженням її самоуправління без цього відокремлення (федералізм)». Для Драгоманова істинним шляхом є федералізм. Кримський обстоює сепаратизм, посиляючись на численні пасажі з того ж таки Драгоманова: наприклад, переписує до свого конспекту рядки Драгоманова про те, що російський месіанізм завжди заважає спокійному і справді науковому аналізу питання зв'язку й відносин великоросів із народами Росії, і про те, що цей месіанізм переростає в імперський «всеобрусительный» бюрократизм. Що ж до російських революціонерів, то привабливі постаті на зразок Герцена, на думку Кримського, перевелися в Росії. Сучасне покоління революціонерів байдуже до потреб народів, які населяють Росію. Нинішні російські соціалісти-«інтернаціоналісти» твердо переконані, що національність суперечить суспільному розвитку й прогресові.

Небезпека сьогодення й необхідність написання цієї книжки походять не лише з боку репресивної Росії, її уряду, законів та офіційних ідеологів. Небезпека походить не лише від російських шовіністів, як от князь Мецгерський або Суворін, не лише від письменників-слов'янофілів, але й від сучасних «визвольних», соціалістичних, а точніше, марксистських ідей. Кримський пише:

...Увага наших передових людей цілком поглинута палкою соціально-політичною боротьбою та космополітичними ідеями соціалізму. Марксизм, недостатньо широко збагнаний, зосередив передові уми на економіці, відсунувши, точніше, відкинувши пи-

¹ Что такое современное украинство? — ІР НБУВ. — Ф. 36. — Спр. 660. Текст написано російською мовою, цитати перекладено для цієї статті. Скорочення окремих слів в оригіналі в перекладі розшифровано без зазначення.

таня про національність, як уже вирішені не на його користь у націоналізмі. ...Передова людина мислить тут україномовно: помилковий і шкідливий «націоналізм», отже, й «ідеал національності», як його передумова, так само шкідливий.

З цієї цитати не треба розуміти, що Кримський є цілковитим культурником, якого не цікавить економіка. Вона його навіть дуже цікавить, однак він не вважає, що економічні питання треба протиставляти національним. Теза про небезпеку марксизму — лейтмотив праці, саме з бажання осмислити цю небезпеку й відповісти на неї вона й народилася.

Часто можна почути, пише Кримський, нібито націоналізм як доктрина віджив свій вік, нібито нації скоро згинуть і залишиться одна нація — людство. Ця думка приваблює до себе прихильників простотою та радикальністю. Вона має претензію вирішити найскладніші проблеми людського життя на основі кожного доступних «немудрящих передумов». Сучасні космополіти ставлять запитання: навіщо забивати собі голову національними завданнями, якщо все одно час знищить усі нації. Тому Кримський досить детально розглядає погляди на націоналізм сучасної соціал-демократії.

Його увагу передовсім привертають ідеї з національного питання Карла Каутського, вже добре відомого як у Росії, так і в Україні. Українські соціалісти друкують його статті й книжки українською мовою: наприклад, 1898 року у Львові вийшла брошура «Народність і її початки» з післямовою одного з засновників радикальної партії В'ячеслава Будзиновського, 1904 року накладом РУП — брошура «Соціальна революція», за ними численні інші праці Каутського. Крім того, українські соціал-демократи, навіть з австрійської України, читали їх по-російськи. В бібліотеці Франка серед великої добірки праць Маркса, Лассаля та інших європейських соціал-демократів у російських перекладах зберігається книжка «Економічне вчення Карла Маркса в популярному викладі Карла Каутського», видана в «Русской типографии» в Женеві 1888 року. Нарешті, багатьом праць Каутського були доступні й у німецьких оригіналах, і поліглот Кримського тут можна назвати першим.

Кримський детально конспектує та коментує статтю Каутського «Національність нашого часу»². Кримський погоджується з ідеєю Каутського про те, що національні ідеї мають величезний вплив на сучасні народи й культури, а також із тим, що «класичною» формою сучасної держави є національна держава. Зрозуміло, що Кримського найперше цікавлять «некласичні» держави (Швейцарія, Австрія, Росія), яких у Європі більше, ніж «класичних». За прогнозом Каутського, Австрія, яка не має єдиного центру, єдиної економіки, розірвуть економічні антагонізми між регіонами, а відсутність єдиної мови («мовна мозаїка») буде додатковим дестабілізаційним фактором.

Кримському імпонує багато ідей Каутського: що мова не є визначальним чинником націоналізму (Ірландія говорить англійською мовою, але націоналізм там не менший), що «нація стала організмом, що регулює економічне життя народу», а відтак виокремлення суспільства в національні держави було одним із могутніх факторів новітнього економічного розвитку, та чимало іншого. Але багато з чим Кримський не погоджується. Насамперед із тим, що сучасні національні держави перешкоджають економічному розвитку. Інше сміливе твердження Каутського, яке дуже не подобається Кримському: національна ідея — це буржуазна ідея; колись національна ідея творила героїв, сьогодні під нею маскується шахрай та спекулянти. Тому, коментує Кримський, «наші» (тобто російські) космополіти так люблять цитувати Каутського на підтвердження своїх антипатій до національної ідеї. Тимчасом коментарі українських соціал-демократів радикально відмінні. Будзиновський у «Додатку» до українського перекладу Каутського пише: «...Кавці зриває з науковим методом і льогікою, а на місце ученого, виступає загвожджений доктринер, котрий разом з буржуазією, засуджує на смерть "буржуазійний продукт" — націоналізм. ... Кавці забув, що ідея не все мусить іти до гробу із своїм творцем, що вона може статися власністю наслідника, котрий її розвине ще глибше і всесторонніше як сам автор». Таким «наслідником» стане пролетаріат, який «поглибить і розширить національну ідею змаганнями робучої кляси і розплинеться в загальнонароднім націоналізмі робучої кляси. ... Сама ж соціалістична ідея економічного колективізму є не що інше, як найостаточнішою льогічною конвенцією націоналізму».

Будзиновський намагається полемізувати з Каутським у рамках його ж суспільно-економічної теорії. Кримський оцінює його теоретизування з погляду пріоритетів українського розвитку. Обоє ніяк не можуть сприйняти пророцтво Каутського про швидке зникнення більшості національних мов і запанування кількох «світових», універсальних, які полегшуватимуть економічні стосунки. Будзиновський просто називає таке твердження нісенітницею й екстравагантно твердить, що нинішньому капіталістові для бізнесу важливіше знати не світові, а малі мови, навіть діалекти («Німецькому купцеві нині болгарський і сербський, а навіть афганський і бушменський язык потрібніший, як французький»). А Кримському просто бракує слів для обурення. Як може загинути чеська мова, — запитує він, — з тієї причини, що капіталізм розвивається скоріше за чеську націю? «Селянство і дрібна буржуазія приречені на загибель, — говорить Каутський, — а разом з ними й мови, якими вони говорять». Контраргумент Кримського: аграрне питання в сучасному соціалізмі ще не з'ясоване так ясно; питання, чи загинуть мови, якими говорить селянство і буржуазія, спірне. Як це може статися? Йому здається, що в міркуваннях

Каутського надто багато економіки й легкості у ставленні до мови, психофізіологічного та соціального явища, значення якого для особи й для нації дуже велике.

Кримський цитує ще одного німецького соціаліста — Августа Бебеля. Той у праці «Жінка та соціалізм» (1879) побіжно торкнувся національного питання. Але всі його роздуми з цього приводу мають абстрактно-футуристичний характер: він пише, як у майбутньому національна ідея відступить перед інтернаціоналізмом, як на зміну національним інтересам в економіці прийде світова економіка, як народи не будуть експлуатувати одне одного й запанує «новий лад, який поступово поширяться на всі країни світу». У Бебеля міркування більш загальні, ніж у Каутського, дещо з них Кримському могло б заімпонувати, та його насторожує Бебелева думка про те, що національні й загальнолюдські інтереси суперечать одні одним. І хоча ця суперечність нібито зникне на вищій стадії цивілізації, Кримський до цих пророцтв ставиться вкрай критично. За його спостереженнями, практика не дуже хоче коритися таким теоретичним мудруванням. Навпаки, всюди відбувається напружена національна боротьба й течуть «кроваві ріки». Сучасні національні рухи в Європі, які неможливо не помітити, підтверджують, що теорії соціалістів безпідставні.

Для соціаліста Кримського критика соціалізму — нелегка справа. Соціальне гноблення засмучує його не менше за гноблення національне. Але Кримський бачить безперечний конфлікт між ідеями соціалізму й націоналізму і доходить висновку, що треба не відкидати й заперечувати націоналізм, а творити новий погляд на його завдання і справи. Так само не слід заперечувати соціалізму в цілому, а лише відкинути його поверхову й нереалістичну теорію національності.

Теоретичні питання не звучали б так гостро, якби вони не склали фундамент для активної доктрини найновішого покоління російських революціонерів. На жаль, часи Герцена й Бакуніна, котрі більш-менш позитивно ставилися до українського питання, минули. Кримський, який висловлюється про обох зі щирим захопленням, ретельно вибирає всі факти негативного ставлення до національних прагнень пригноблених народів з боку сучасних російських соціалістів. Плеханов оголосив, що не бачить потреби в політичній окремішності Малоросії. Плехановська «Зоря» пише, що національна ідея підлягає викоріненню. Європейські соціалісти не краці: Лассаль виступав проти прав малих націй, а Карл Лібкнехт під час турецької війни 1870-х років говорив про необхідність поставити в Австрії греблю проти слов'янської хвилі.

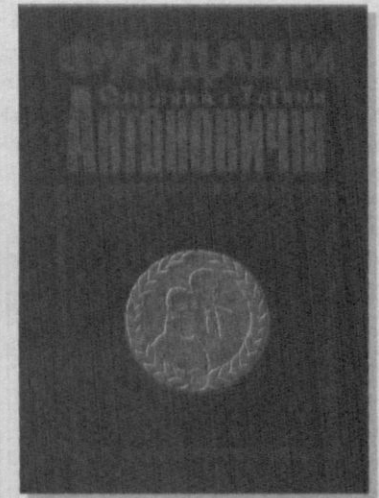
² В оригіналі Кримського «Национальность нашего времени». Цю працю було видано українською мовою: *Кароль Кавці. Народність і її початки*. З додатком В.Будзиновського. — Львів, 1899.

Омелян Антонович Спогади

Київ: Август, 1999

Спогади визначного українського громадського діяча та мецената Омеляна Антоновича (нар. 1914 року) охоплюють перші десятиліття його життя — від ранніх дитячих вражень із містечка Долина на Станіславщині до навчання в Українському університеті у Празі, ув'язнення в нацистському концтаборі за участь в ОУН та, врешті, повоєнної еміграції у США. Низка яскравих історичних подій та колоритних постатей подається крізь призму особистих вражень, оцінок та роздумів. Книжку доповнено унікальними фотознімками з архіву автора.

Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів

Упорядник Сергій Гальченко
Київ: Август, 1999

Міжнародна Фундація Омеляна й Тетяни Антоновичів здобула собі авторитет в Україні та поза її межами своєю добродійною діяльністю — престижними літературними та науковими нагородами, а також наданням стипендій і грошових дотацій на здійснення важливих українознавчих проектів. За неповних два десятиліття (1981—1998) лауреатами нагороди Антоновичів стало понад два десятки українських письменників, літературознавців, істориків і кілька визначних зарубіжних учених-україністів. Пропонована книжка складається з документальної розповіді про створення Фундації та напрямки її діяльності, а також із доповідей, виголошених лауреатами при врученні нагород.

Видавництво «Август»
Київ, вул.Голосіївська 7,
а/с 250

«Саме в жодному разі, — пише Кримський, — зокрема українцям не можна вести спільну політичну боротьбу разом із великоруськими революціонерами, противниками царизму, попередньо широко не подавши їм до відома своєї власної програми і стремління, із якими вони зобов'язані рахуватися». Далі Кримський говорить (і ці слова звучать проче), що є багато прикладів перетворення радикальних політиків на деспотів, котрі рятують «єдність держави». Їм здається, що це потрібно задля порятунку свободи й прогресу від замірів «сепаратизму», котрий, уважають вони, є символом реакції. Кримський упевнений, що сучасний російський соціалістичний рух не стоїть на засадах федералізму, а залишається на позиціях державно-національної централізації. Те, в якому напрямі думають російські революціонери, засвідчує навіть їхня «централістична» термінологія, схильність уживати поняття «народ Росії» замість «народи Росії».

На думку Кримського, вже перші українські соціалісти розуміли, що їм потрібна окрема від росіян політична організація. Кримський зокрема покладає певні надії на нові дві партії, які недавно виступили на політичну арену: Українську соціалістичну партію та Революційну українську партію. (Вони злилися приблизно в час написання цієї книжки.) Правда, його непокоїть, що всі українські соціалісти бездумно повторюють «свого великого вчителя» Карла Маркса: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

3.

Поки одні соціалісти міркують про те, як пролетарям усіх країн об'єднуватися, інші шукають у досвіді «всіх країн» зразки того, як можна вирішити національне питання. Кримський ретельно конспектує — по суті, переписує, лише перекладаючи її російською мовою — першу, теоретичну частину статті Сергія Єфремова «Національне питання в Норвегії», надрукованої в кількох числах «Літературно-наукового вісника» за 1902 рік.

Ця праця Єфремова — одна з перших серйозних спроб захистити доктрину націоналізму (звичайно, йдеться про український націоналізм), зважаючи на поширення нових космополітичних ідей. Для Єфремова націоналізм є надзвичайно плідним фактором людського життя, не менш важливим за «соціально-економічні змагання». Він нагадує, що дев'ятнадцяте століття — це час воскресіння національностей, що вже видавалися «мертвими»: Італія, Греція, Болгарія, Сербія, Румунія, слов'янські народи підвелися з могил, куди їх живцем поховав середньовічний суспільний лад. Окрім того, національна ідея не лише пішла в глибини народних мас, але й за змістом стає ширшою, поступово звільнюючись від національної винятковості й шовінізму. Й хоча Єфремов розподіляє нації на «культурні» та «некультурні», і перші, і другі в свій спосіб ведуть боротьбу за «національну індивідуальність». Тільки в перших розуміння національної ідеї глибше, й боротьба за неї свідоміша. Отже, в націоналізмі Єфремов бачить «звичайний, неминучий хід історії, що веде до справжнього братерства між народами на ґрунті спільних інтересів, обопільної допомоги і згоди, а не загального нівелювання та однаковості самих лише зверхніх ознак». Кримський переписує ці рядки, підкресливши їх.

Як позитивіст Єфремов вірить, що деякі спостереження з біологічної сфери можна застосувати до суспільства, зокрема до нації. Тому «група людей, зв'язаних між собою одною мовою, одним світоглядом, спільною історією й традиціями, творить із себе ніби одну колективну особу — націю». Кожен окремо має свої індивідуальні риси, всі разом становлять націю. Кожна нація має щось особливе, що відрізняє її від інших націй. Це — національний характер, мова та література, соціально-економічні погляди, право, релігія.

Між націями завжди існували тертя й конфлікти. Чим далі заглиблюємося в старовину, тим кількість таких конфліктів бачимо більшою, а ставлення до «іноземця» — нетерпимішим. «Іноземець — це варвар», — говорили в давній Греції, «іноземець — це ворог», — говорили в Римі. Націоналізм як доктрину здискредитовано в минулому, коли панувала ненависть до сусіда, іноземця, «чужого». Тому Єфремов розділяє і протиставляє націоналізм і шовінізм. Він стверджує (і Кримський ретельно переписує його текст), що «націоналізм — річ нормальна, спра-

ведлива й поступова». І зразу конкретизує свою думку: «Націоналізм — річ поступова й нормальна тоді лишень, коли ним кермує справедливість, гуманність, терпимість і повага до інших національностей...».

Націоналізм передбачає повагу до інших націй (виключає шовінізм, антисемітизм тощо), шовінізм — неповагу до них і бажання їх принизити або поглинути. «...Коли яка нація, задовільнивши свої природні національні потреби, на тому не зупиняється, а ще косим оком позирає на все чужоземне з тієї тільки причини, що воно чужоземне, а не розбираючи, чи добре воно, чи погане; коли заховує своєрідне, хоч би й недоладне, та китайським муром огорожує себе від корисних, але чужих впливів, — такий націоналізм справді і ненормальний, і шкодливий, і огидливий так само, як і ненажерлива людина». «Так дивимося на націоналізм ми, українці», — завершує цю розлогу цитату з Єфремова Кримський.

Погляди Єфремова правлять для Кримського за опору в його пошуках виправдання для українського націоналізму й визначення його засад. Український націоналізм має непогані перспективи з погляду піднесення національних рухів у світі. Водночас, він стоїть перед неабиякою загрозою: небезпеки марксизму. Тому Кримський намагається теоретизувати в руслі кількох взаємопов'язаних питань: що таке нація? Що таке націоналізм? Яким повинен бути український націоналізм?

4.

Намагаючись знайти найголовнішу особливість нації, Кримський пропонує означення, схоже на вислів Ернста Ренана. Той у статті «Що таке нація?» (1882) твердить: «Нація — це душа, духовний принцип». Кримський пише (підкреслення його): «В кожного народу існує *своєрідне духовне обличчя* й співіснування багатьох народних (збірних) облич є премудрим, бажаним, благим ділом, бо цією *багатоликістю* (Lit venia verbo!) спричинюється різносторонність, а відтак багатство, пишнота, яскравість загальнолюдської цивілізації». (Кримський не посилається на Ренана, хоча прекрасно ознайомлений із його працями.)

На думку Кримського, основою культурної своєрідності стала мова. Середньовічна Європа, де панувала латина, в культурному сенсі була значно біднішою порівняно з пізнішими часами, коли розквітли французька, англійська, італійська, іспанська, німецька та інші літератури. Прогрес виграв від того, що національності звільнилися від латини.

В дальшому розвитку цивілізації Кримський бачить два процеси — національний егоїзм, аж до канібалізму, і (або) космополітизм. У ХХ столітті, вважає він, націоналізм і космополітизм будуть двома головними тенденціями розвитку. Цивілізовані народи федералізуватимуться, зберігаючи політичну та культурну самобутність. Тобто відбудеться не знищення мов і культур

задля полегшення міжнародного економічного розвитку, як уважав Каутський, а співіснування народів. Цим шляхом, на думку Кримського, треба йти «нам»: поєднуючи те розумне, що є в націоналізмі, з тим благородним, що є в космополітизмі. (Цікаво, що «розумне» визначено як атрибут нації, «благородне» — як атрибут космополітизму чи інтернаціоналізму.)

В пошуку методологічних джерел Кримський звертається до західної політичної філософії та науки, зокрема до авторів ліберального напрямку. Поряд із працею Джона Стюарта Міля «Представницьке управління» він детально конспектує книжку німецького історика Георга-Готфріда Гервініуса «Вступ до історії ХІХ віку». Звичайно йдеться про ті аспекти, які стосуються проблеми націоналізму. Міль особливо цікавить Кримського, адже він зупинявся на питаннях національності, навіть визначив риси, необхідні для її витворення. Це — мова, географічні кордони, спільна історична доля тощо. Жодна з цих рис, на думку Кримського, не може бути достатньою. Кримський детально спиняється на думках Міля про вільний устрій нації. Англійський філософ уважав, що «вільні установи майже неможливі в країні, яка складається з різних національностей», уряд такої країни схильється до більшого чи меншого гноблення деяких із них. Кримський цитує Міллеву думку про те, що вільні установи вимагають, аби політичний кордон збігався з національним. Ці слова, на погляд Кримського, справедливі й для нашого часу і будуть такими, «доки нова хвиля національних рухів не зломить деспотії державних мозаїк, цей спадок початку минулого віку».

5.

Кримський доволі часто говорить від імені «ми». Що вкладається в це поняття? Ми — це «політичні українці». В цьому розумінні «ми» Кримський відходить від культурного означення нації і стає на так зване «волонтаристське», — його суть зводиться до того, що «двоє людей є однієї нації якщо і лише коли вони визнають приналежність одне одного до однієї нації» (Геллнер). Мабуть, тяжіючи до цього підходу, Кримський жодного разу не згадує Гердера.

Політичні українці не підтримують канібалістичних націоналізмів, проте солідаризуються з тими, що їх уважають справедливими. «Ми, політичні українці, заперечуємо свою спорідненість із французьким шовінізмом чи антисемітизмом, ... але підкреслюємо підтримку ірландського націоналізму», — пише Кримський.

Він не входить в аналіз історії українського націоналізму. Однак очевидно, що попередні здобутки українського націоналізму його не задовільняють. Націоналізм потребує модернізації, і саме в цьому бачить своє завдання Кримський. Він зазначає:

Ми різко підкреслюємо, що не можемо бути солідарні з учення-

DROGA NAPRZECIOW

ДОРОГОЮ НАЗУСТРІЧ

Droga naprzeciw Дорогою назустріч

Понад десятиліття літературно-мистецьке товариство «Конфратерія поетів» організує зустрічі з українськими колегами — у Львові, Кракові, Києві. Двомовна збірка поезій «Дорогою назустріч», що побачила світ у Кракові — своєрідний підсумок цих контактів. До збірки увійшли твори Юзефа Барана, Євгенія Басарин-Ліпець, Єжи Гарасимовича, Войцеха Кавінського, Кшиштофа Ліовського, Яцека Любарта-Кшисця, Аарне Пуу, Кристини Шляги, Анджея Важехи, Адама Земяніна, а з українського боку — Івана Драча, Олександра Ірванця, Ліни Костенко, Софії Майданської, Дмитра Павличка, Миколи Рябчука, Надії Степули, Станіслава Шевченка, Миколи Воробійова та Ірини Жиленко. З польської перекладали Наталя Сидяченко, Софія Майданська та Станіслав Шевченко, з української — Флоріан Неуважний, Зигмунт Брауде, Богдан Задура, Тадей Карабович, Єва Маазур, Вальдемар Смащ, Кристина Ангельська та Єжи Плеснярович.

Oficyna Konfraterni Poetów
Kraków, ul. Krasickiego 18/20
tel./fax: (0-12)656-45-43

ми націоналістів «старого часу», нібито кожний народ покликаний здійснювати якусь одну національну ідею, і що ця остання витікає з внутрішніх властивостей народного духу, що єдність національної ідеї повинна виразитися в єдності національної історії, відтак заповіді минулого повинні бути найкращим дороговказом на завдання майбутнього, а всіляке запозичення з боку є не що інше, як зрада національним заповідям і спотворення національної ідеї!

Тобто традиції минулого, таким чином, не можуть бути єдиною основою для творення сучасної нації. Нація повинна поважати традиції минулого, однак творити себе має на нових, сучасних засадах:

Звичайно, ми маємо традиції. Ми говоримо про зв'язок різних періодів природної еволюції, яку перейшла Україна, і про те, що передали нам із теорії та практики українці минулих формацій. І ми також прагнемо скористатися природною еволюцією цілком доцільно й узгодити сучасну її стадію з нашими політико-соціальними та економічними ідеалами. Ця справа використання природної еволюції життя України з метою високих людських ідеалів велася вже в історії нашої самосвідомості — як теоретично, так практично: ми користуємося культурною традицією тих наших благородних, вільнодумних предків, які саме прагнули встановити «єдність суспільного українського виховання в певному окресленому напрямі», і для яких історія та культура рідної країни не була «загальником», а інтереси сіроми, цього в минулому єдиного носія та охоронця ментальності української, — послужать за вказівну зірку в їхньому багатостраждальному мандрівному житті.

Наше й наступні покоління істинної української інтелігенції докладуть свою працю до вже зробленого й створять нові традиції, зв'язок яких із минулими ніколи не зможе зникнути, надавши їм духу сучасності відповідно до суспільних ідеалів. Хай старе померло, — нове, молоде, заступить його місце, взявши його прапор свободи, незалежності й науки.

Тут Кримський знову перегукується з Ренаном: той свої вже цитовані слова «Нація — це душа, духовний принцип» продовжив так: «Дві речі, які насправді є одним, складають цю душу або духовний принцип. Одна лежить у минулому, друга в майбутньому. Перше — спільне право на багатий спадок пам'яті; друге — сьгоднішній консенсус, бажання жити разом...».

На думку Кримського, український націоналізм глибоко демократичний:

На прапорі українського націоналізму передовсім написано:

повага до людської особи, боротьба за права особи та суспільства. Націоналізм наш — пробудження свідомості, вільної думки й вільної самостійної критики; націоналізм український — це право українського народу на свою землю, облиту його потом і кров'ю, право на роботу, яка дає можливість не жити надголодь, право на власне самовизначення. Все, що прагне здійснити ці цілі, приведе український народ до кращого становища, до вигідніших умов, не знищуючи його національних, політичних і людських прав. А через це й діяльність націоналіста-народовця не може обмежуватися винятково розвитком рідної мови, а зобов'язана захоплювати всі духовні, побутові, економічні й політико-правові сторони життя нашої нації в їхніх національно-політичних формах.

6.

Кримський не був би собою, якби в рамках теми «сучасного українства» і завдань сучасного націоналізму не звернув уваги на літературу. Він передбачав для неї окремих розділ, який починався епіграфами з патріотичних віршів Самійленка та Грабовського й провокативною цитатою з Каутського про те, що в майбутньому національні мови залишаться лише для домашнього вжитку.

Він так само зібрав солідну бібліографію з усіх останніх публікацій у російській періодиці, що стосувалися української літератури, а також величезну кількість цитат і підтвержень важливого аргументу: література, слово формують націю. А національність є важливим чинником художньої творчості. В захисті права української літератури на самостійність Кримський знову спирається на Драгоманова, зокрема на статтю «По вопросу о малорусской литературе» (1876).

Драгоманов писав, що закон 1876 року лише «посилив у малоросах енергію самозахисту» й «Українцям залишається тільки йти своєю дорогою та працювати, працювати й працювати для свого народу, сподіваючись лише на свої сили». Він підкреслював демократизм української літератури як найблагороднішу її рису: ідея «писати про маси народу мовою їх самих ... настільки висока й широка, що вище і ширше неї мало можна знайти ідей». Кримський перебирає від Драгоманова і поглиблює цей пафос демократизму.

Проте у ставленні до Драгоманова Кримський залишається амбівалентним: наснажуваний його ідеями, він усе-таки й далі веде з ним полеміку. З одного боку, з піететом посилюється на праці Драгоманова, з другого, вважає, що він був людиною свого часу, а час змінився. І сьогодні не все, що говорив Драгоманов, відповідає сучасним потребам. Він уважав, що в Росії існують ліберальні сили, які будуть союзниками у вільній боротьбі українців. На думку Кримського, таких сил немає («На "братів-слов'ян" так само ніхто не покладається, бо в них своїх справ — тьма тьмою»).

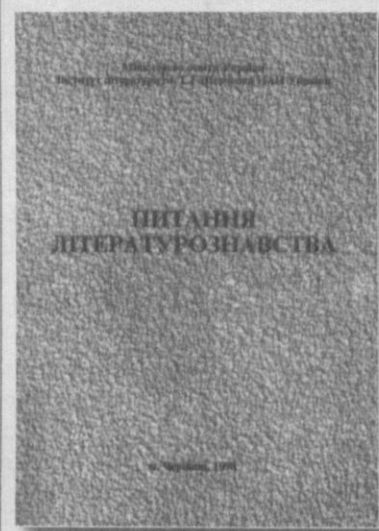
Драгоманов був певен, що без Пушкіна, Лермонтова, Герцена, Бєлінського, Гоголя, Костомарова важко собі уявити виховання як українців, так і росіян. Кримський саркастично запитує з цього приводу: якщо це так, то чи потрібна взагалі окрема українська література? Чи не краще користуватися цим спільним багатством? Драгоманов уважав, що Україна органічно пов'язана з Великоросією. Органічно чи механічно? — запитує Кримський. І відповідає запитанням на запитання: чи існує органічний зв'язок між чехами та мадярами, чехами та німцями, Познанню та німцями? У примітці Кримський говорить про існування взаємної неприязні на рівні народу, зокрема між російськими й українськими селянами. Далі він стверджує, що для освіти українців російська культура не обов'язкова, адже галицькі українці, наприклад, освічуються на літературі німецькій, польській, малярській. Драгоманов вдячний великоруській культурі за своє виховання, — пише Кримський. Але чи можна цю вдячність поширювати на двадцять п'ять мільйонів українського народу? Краще б ця «вільна» наука залишалася в Росії, щоб не руйнувати віру в її «західний дух».

Кримський цитує велику кількість народних пісень, щоб продемонструвати, що український народ завжди відчував свою окремішність. Він так само цитує вірші: Шевченка, Франка, Куліша та інших, щоб показати, що український народ живий, має свою історію та літературу, має інтелектуально-потенційні сили, які вже виявлялися в попередні епохи розвитку, «він лише темний і обережний». Крики ренегатів і космополітів «ви гальванізуєте мертвий труп» не мають підстав.

Кримський виявляє амбівалентне ставлення до інтелігенції. З одного боку, він засуджує її за те, що вона працює для народу недостатньо. З другого, визнає, що вона існує й готова виконати свою місію:

Отже, український народ не помер національно та морально: він живий, і також, хоч і примітивно, готовий до питань соціально-політичних, як і в попередні, старі часи. На голови ренегатів інтелігенції падають його прокляття за те, що вона завжди покидала цей народ ... у тяжкі й скрутні часи його історичного життя, повного невимовних страждань і загибелі, й нарешті зовсім залишила його напризволяще. Але доля цього народу-мужика не заснула навіки: народилася нова українська інтелігенція, для якої інтереси народу та його майбуття, його творчість і прогрес стали метою життя, яке вона приносить на вітар служіння нещасливій батьківщині...

Кримський, безперечно, мав на увазі себе, свого близького друга Сергія Єфремова, свого колегу й майбутнього опонента Михайла Грушевського та багатьох інших українських письменників і вчених, котрі готували підвалини нового модерного українського націоналізму.

Питання літературознавства

Науковий збірник
Випуск 5 (62)
Чернівці, 1998

Збірник, виданий на якісному папері накладом триста примірників, складається з п'яти розділів. У першому («Міфологія — фольклор — література») І.Зварич досліджує проблему просторово-часового «повернення» в художньому моделюванні дійсності, О.Тараненко пише про сприйняття казки в аспекті походження жанру, а Т.Сабельникова вміщує мікророзвідку про колісанки Донецького Приазов'я (сучасний стан).

У другому розділі («Жанрологія») А.Слюсар досліджує поетику «Віршів у прозі» Тургенєва, Ю.Клим'юк пише про художньо-стильові особливості епіграм і ксеній Івана Франка, Г.Давидова-Біла — про композиційно-мовленнєві типи «автора» у Франковому «Ізмарагді», А.Островська — про авторську свідомість і сюжетно-композиційну організацію новел Стефаніка, С.Фіськова — про діалогічність оповіді в романі «Образи дитинства» Крісти Вольф, а О.Бойченко та О.Сандул — рекреацію жанру меніппеу у творчості Андруховича.

Андруховичеві присвячено також окрему розвідку в наступному розділі («Традиційні сюжети та образи») — «Трансформація міфу про Орфея в романі «Перверзія» Н.Лихоманової. Поряд із нею друкуються статті М.Нагірного «Трансформація сюжету про Гуллівера в романі Еміла Манова «Подорож до Уїбробії» та В.Курилика «Концептуалізація проблеми функціонування традиційного сюжету про Едіпа у світовій літературі».

Розділ «Література і суспільство» містить дві статті: «Українське шістдесятництво як суспільно-етичне явище» (О.Бондаренко) та «До проблеми національно-патріотичного й загальнолюдського (на матеріалі публіцистики Д.Донцова та Б.І.Антонича)» О.Ткачук. І нарешті, в останньому розділі («Публікації») вміщено переклад невеликої повісті Георга Асакі «Мазепа в Молдові» (з передмовою М.Богайчука та А.Волкова) та статтю Дмитра Донцова «Гетьман Мазепа в західноєвропейській літературі» (вперше опубліковану 1913 року в часописі «Украинская жизнь»), разом із бібліографією його літературознавчої спадщини, укладеною Володимиром Лесином.

274012 Чернівці, вул.Кобилянського, 2
Державний університет
Кафедра теорії та історії світової літератури
Тел.: (0372) 59-84-87

Пікантність аналізу праці Кримського «Що таке сучасне українство?» полягає в тому, що йдеться про книгу, якої Кримський так і не написав. Перед нами конспект, чернетка, лабораторія. Видно методологію, джерела, напрямок аргументації і пафос. Видно напрямок, який видається вкрай плідним, як в інтелектуальному, так і в політичному сенсі. Але результату — завершеного, опублікованого тексту — немає. Чим не ще одне підтвердження, що українська історія часто постає як історія намірів, а не звершень?

Книжка Кримського хаотична, в ній надто багато цитат і чимало невідповідностей. Автором часто керують нестримні емоції, зокрема загострене, нервово почуття патріотизму, хоча перемагає логіка і звичайний common sense. Він химерно поєднує холодну саркастичність із патетичними ліричними відступами. Книжка має наскрізну, об'єднувальну мету: запобігти поширенню соціалізму марксистського типу.

Погодитися з соціалістичним розв'язанням національного питан-

ня означало би відмовитися від української ідеї. Інший варіант — запропонувати свою теорію, в якій соціалізм і націоналізм співіснують у певному цілком здоровому гібриді й обоє є інструментом творення модерної нації.

Переважає більшість цитованих Кримським авторів — це історики літератури, філологи, письменники. Меншою мірою — політичні публіцисти й філософи. Згадок про імена теоретиків власне націоналізму немає. Можна пошкодувати, що Кримському не трапився томик Фрідріха Ліста, чия книжка «Національна система політичної економії» (1845) вийшла російською мовою 1891 року й завоювала прихильників серед російських політичних діячів (Сергій Вітте, Петро Струве). За джерела до теми пов'язань економічного й національного питання Кримському правлять тільки твори Каутського та Бебеля, з якими він гостро не погоджується. Що ж до Росії, то «самого марксизму, а не літвівського націоналізму, визначив теоретичні рамки дискусії серед російської інтелігенції щодо сучасного й майбутнього Росії»³. Тому Кримський логічно звер-

нув велику увагу на російський марксизм. Крім того, на відміну від Струве чи Вітте, Кримського цікавить не можливість націоналістичної доктрини для Росії, а побудова націоналістичної доктрини для України.

Можна пофантазувати про те, що було б, якби Кримський дописав і видав свою книжку. Вона могла би стати певним етапом інтелектуальної та політичної історії України, певним застереженням проти небезпеки «пролетарського інтернаціоналізму», певною точкою відліку для наступних поколінь, хоча б для теоретиків «Української хати», які в 1909–1914 роках обґрунтовували засади «сильного», ніцшеанського націоналізму, чи українських марксистів покоління Миколи Хвильового, чи для дисидентів шістдесятих, які не менш палко за Кримського прагнули поєднати соціалізм і націоналізм у концепції майбутнього України.

Інтелектуальну історію українського соціалізму, як і українського націоналізму, ще не написано. З неї випадають певні постаті, що були не професійними теоретиками, а поета-

ми, прозаїками, критиками, науковцями, збирачами фольклору й укладачами словників. Ми вже звикли звинувачувати їх у народництві, утилітаризмі, політичній тенденційності художніх і наукових творів. Та чи не пора подивитися на Франка, Грінченка, Єфремова, Кримського і багатьох інших, як на персонажів і творців української політики, теоретиків націоналізму чи соціалізму, які, крім усього іншого, ще писали вірші, оповідання, романи, статті (дуже часто висловлюючи віршем ідеї, яким місце в трактаті, — але трактати було заборонено); а на їхні твори подивитися, як на політичний текст, як на національний наратив або «наратив нації», який, може, й не має надто великого художнього значення, однак величезне політичне. Ці люди мали творчу й політичну уяву. Вони уявляли націю — цю «уявлювану спільноту» (Бенедикт Андерсон). Без цих актів уяви, або, точніше, уявляння — нація неможлива. □

³ Роман Шпорлюк. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. — Київ, 1998. — С.389.

Де(Кон)струкції на тлі Чоловічого Тексту

Тамара Гундорова

Юрій Тарнавський. 6x0. — Київ: Родовід, 1998.

В особі Юрія Тарнавського маємо чи не найпошлюбнішого авангардиста в цілій українській літературі. Його увага звернена передусім на форму — «чиста» словесна форма, себто «штука», «штучність», упорядкована лінгвістично, приваблює його в художній творчості чи не найбільше. Можна сперечатися з твердженням Сімони де Бовуар, що у письменників-жінок «словник зазвичай виразніший за синтаксис, адже вони цікавляться скорше самими речами, ніж взаємозв'язками між цими речами», однак виглядає, що синтаксична тілесність, як і загалом деструкція мовних структур, — речі, прикметні для «маскулінного» різновиду авангарду, — виявилися особливо виразними у творчості Тарнавського.

Пригадаймо його роман «Три блондинки і смерть», всуціль написаний короткими ударними реченнями, так що поступово ритм повторень створює майже фізично відчутну «синтаксичну» клаустрофобію. Метою такого експерименту було, каже автор, «створити штучну мову, підклясу природної, яка викликала б почуття відчуженості в читача».

На фоні дещо інфантильної сучасної української літератури, перейнятої стилізацією та риторичною морфологією, «сильна» форма Юрія Тарнавського, його відкрита епатажність і метафоризм, що має (і це дуже прикметно для його авангардистського мислення) відкриту деструктивно-агресивну природу, виглядають майже класикою.

Сімон-Телес, Амос. Перформанс (1989)

Після поезії та прози Тарнавський, здається, несподівано навіть для себе самого, навально освоює нове поле — драматичне, як свідчить нова збірка «6x0». Тепер полем експерименту стає театр — як форма повідомлення і як сценічне дійство. Як це властиво розвиненому модернізмові, найгерметичнішому й найестетизованішому дитяті континентального авангарду, Тарнавський дуже зацікавлений адекватним витлумаченням свого експерименту та його інтерпретацією. Своє експериментування з драмою автор відносить до типу елітарного театру, а методу, якою керується, називає метафоричною інтерпретацією. Звернімо увагу на відкритий еkleктизм його теоретичних посилань, викладених у післяслові, а також на те, що сам автор майже постмодерністськи свідомий такого еkleктизму.

Відтак увазі читача запропоновано театр-текст: він більше читабельний, аніж сценічний, і складає не випадкову збірку драматичних творів, а послідовну концептуальну структуру. Можна здатися на волю волонтаристському Авторові, провідному персонажеві цього театру-тексту, і прийняти його тези про те, що тексти (антидрами?) взоровані на грецькій драмі з її ексюдом і пародом, стасимами й епісодами, з різними функціональними заміниками ролі хору (з допомогою Провідника, Телефону, Актора-Читача, а то навіть і Глядача), і дія як така відбувається поза сценою (коном), і тетралогія обіймає дві серйозні драми й одну гротескову (сатиричну) річ, а актори поступово дрібнішають, зрештою уподібнюючись до коней. А темою основною є смерть ідеалізму (Кохання).